

MASOVÉ MÉDIÁ V DEMOKRACII

Katarína DUFFEKOVÁ¹

DOI: <https://doi.org/10.34135/svpmvpIV.191008>

Abstract

Independent mass media are an important part of democracy. Their task is to control whether democratic principles are truly fulfilled in society. Furthermore, their responsibility is to inform the public about important political and socio-political issues. Mass media provide the platform for bigger citizen participation but also for fun and education. The aim of this article is to characterize the functions of mass media in modern democracies according to two types of sources – ones from scholars which focus on the relationship between mass media and democracy and others from scholars that focus on mass media theory and relationship of mass media with percipients. By the method of analysis it was concluded that the most important function of mass media in both types of sources was to provide information. However, other functions appear in a number of publications as well, e.g., mass media as a watchdog or as a platform to exchange opinions and ideas.

Key words: mass media, media, functions, responsibilities, democracy

Úvod

Teoretici demokracie (Sartori, Dahl, Hloušek, Kopeček, Aron a iní) pri svojich myšlienkach o demokracii často zdôrazňujú dôležitosť distribúcie informácií ako jeden zo základných pilierov demokracie. Za všetkých autorov môžeme uviesť príklad R. A. Dahla ktorý považuje slobodu prejavu a prístup k alternatívnym zdrojom informácií, za dva základné inštitúcie polyarchie.² Podobne, jedným z kritérií demokratického procesu je pre Dahla tzv. pochopenie založené na informáciách: „Občania majú právo vyhľadávať alternatívne a nezávislé zdroje informácií, získavať informácie od ostatných občanov, od odborníkov, z novin, časopisov, kníh, elektronických médií a pod. Navyiac je potrebné, aby tieto alternatívne zdroje informácií skutočne existovali a aby neboli pod kontrolou vlády či akejkoľvek inej politickej skupiny pokúšajúcej sa ovplyvňovať politické názory a postoje verejnosti. Všetky tieto alternatívne zdroje informácií musia byť účinne chránené zákonom“ (Dahl, 2001, s. 81 – 82). Sloboda prejavu a slobodné šírenie informácií, sa deje práve vďaka nezávislým masmédiám, ktoré predstavujú neoddeliteľnú súčasť funkčných demokracií.

Úloha masových médií v demokracii

Pri reflexii úloh masových médií, musíme brať do úvahy literárne zdroje, s ktorými pracujeme. Odvíjajúc sa z dostupnej literatúry, vo všeobecnosti by sme mohli hovoriť o dvoch spôsoboch nazerania na funkcie masových médií. Na jednej strane sú autori, ktorí pri rozboře úloh masmédií reflektujú čisto ich úlohu voči demokracii. Ide väčšinou o štúdie alebo knihy, ktoré sa venujú práve vzťahu masmédií a demokracie, resp. v demokratizačnom procesom. Ďalšia literatúra

¹ Mgr. Katarína Duffeková, Katedra politológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Moyzesova 9, 040 01 Košice, Slovenská republika, E-mail: katarina.duffekova@gmail.com

² K základným inštitúciám polyarchie pozri: Dahl, 1995, s. 202.

(knihy, štúdie, učebnice), venujúca sa najmä niektorej z oblasti teórie médií, rozoberá aj vzťah masmédií a spoločnosti a v rámci toho aj funkcie médií. Tým sa teda neorientuje iba na úlohu voči režimu, v ktorom médiá pôsobia, ale aj na požiadavky percipientov. Súčasne, ak hovoríme o úlohách a funkcii médií v demokracii, G. Burton a J. Jiráček upozorňujú, že funkcie médií sa menia podľa kultúry a typu usporiadania danej spoločnosti, a tiež podľa politických, ekonomických a sociálnych podmienok. Konkrétne napĺňanie funkcie médií je iné z pohľadu percipienta a iné z pohľadu producenta masového média. Podobne je rozdiel aj vo vnímaní úloh médií z pohľadu ideologického (napr. rôznorodosť pohľadov liberála či konzervatívca) (Burton – Jiráček, 2001, s. 141). Taktiež sa pohľad na úlohy médií líši podľa rôznych teórií venujúcich sa vzťahu médií a spoločnosti.

D. McQuail rozoberá vzťah médií a spoločnosti z pohľadu vybraných teórií, medzi ktoré patrí aj funkcionalizmus, ktorý spoločnosť chápe ako súbor subsystémov a celkov, ktoré sú previazané. Jedným z týchto celkov sú aj médiá, ktoré (podobne ako iné subsystémy), napomáhajú ku kontinuite a poriadku. Vychádzajúc z niekoľkých autorov, McQuail vymedzuje päť základných predstáv o úlohách (funkciách), ktoré majú v spoločnosti médiá plniť:

„Informovanie

- Poskytovanie informácií o udalostiach a podmienkach v spoločnosti a vo svete.
- Naznačovanie mocenských vzťahov.
- Podpora inovácií a pokroku, zjednodušenie adaptácie.

Korelácia

- Vysvetľovanie, vykladanie a komentovanie významov udalostí a informácií.
- Poskytovanie podpory zriadeným autoritám a normám.
- Socializácia.
- Koordinácia izolovaných činností.
- Vytváranie konsenzu.
- Nastolovanie postupnosti priorít a signalizácia relatívneho statusu.

Kontinuita

- Vyjadrovanie dominujúcej kultúry a objavovanie subkultúr a nových trendov v kultúrnom vývoji
- Presadzovanie a udržiavanie všeobecnej prijateľnosti hodnôt.

Zábava

- Zdroj pobavenia, rozveselenia a rozptýlenia, prostriedok uvoľnenia.
- Oslabovanie sociálneho napätia.

Získavanie

- Agitovanie pre spoločenské ciele vo sfére politiky, vojny, ekonomického vývoja, práce a niekedy aj náboženstva“ (McQuail, 2009, s. 109 – 111).

J. Bartošek zhrňa niekoľko základných funkcií médií. Dávajúc do kontrastu súčasnosť s minulosťou, uvádza, že masové médiá (noviny) v 19. storočí sa predovšetkým venovali konceptom ľudských práv a slobôd a gramotnosti. V súčasnej dobe poznačenej globalizáciou, je základným poslaním masových médií informovať. Ako poukazuje Bartošek, médiá plnia aj úlohy, ktoré sa týkajú nastolovania agendy a filtrovania správ. Zároveň však slúžia aj ako prostriedky rozvoja jazykovej kultúry a uchovávatelia kultúrnych hodnôt. Uspokojujú vekové, záujmové a skupinové potreby, sú nástrojom ekonomickej prosperity a vyrovnávajú protiklady súkromného a verejného života. (Bartošek, 2004, s. 6 – 7)

Problematike funkcie médií sa venujú aj skôr spomínaní autori Burton a Jiráček. Tí v knihe Úvod do štúdia médií hovoria o piatich rôznych funkciách, pričom ku každej uvádzajú aj ich pozitíva i negatíva, ktoré môžu prinášať. Prvou je zábavná funkcia – médiá majú za úlohu zabaviť a rozptýliť publikum. Na jednej strane ponúkajú zdravé potešenie a pobavenie pre publikum, na

druhej strane ho odvádzajú od nerovností v spoločnosti a sociálnych problémov. Poskytovanie informácií o svete je druhou úlohou, ktorú Burton s Jirákom uvádzajú. Pozitívom tejto funkcie je, že masmédiá pomáhajú publiku v utváraní predstáv o geografickej, politickej a spoločenskej existencii sveta. Avšak, pohľad, ktorý je ponúkaný percipientom, je do určitej miery štruktúrovaný a publikum istým spôsobom pacifikuje. Kultúrna funkcia sa prejavuje predkladaním materiálov percipientom, v ktorých sa odráža kultúra danej spoločnosti. Na jednej strane takýmto spôsobom masmédiá zaisťujú kontinuitu danej kultúry, na strane druhej presadzujú masovú kultúru na úkor subkultúr. Týmto materiálmi udržujú daný stav a zároveň podporujú snahu o rast a zmenu v kultúre. Predposlednou spomínanou úlohou, ktorú médiá plnia, sociálna funkcia. Touto funkciou prispievajú k socializácii spoločnosti tým, že zobrazujú príklady zo života ľudí, ako konajú, aké sú medzi nimi spoločenské interakcie.

Negatívom tejto funkcie je, že keďže percipienti vidia, ako sa majú správať, je im bránené, aby sa správali inak alebo si osvojovali alternatívne názory, pretože to, čo je im prezentované v médiách, chápu ako prirodzené. Politická funkcia je posledná, o ktorej Burton a Jiráak hovoria. V súvislosti s touto úlohou uvádzajú, že „...[m]édiá poskytujú príjemcom predstavu o politických udalostiach témach a aktivitách“ (Burton – Jiráak, 2001, s. 143). Predstava im pomáha pochopiť, ako funguje politika v spoločnosti a ako konštruktívne uskutočňovať rozhodnutia v politickom procese. Zároveň im ale poskytuje ilúziu, že sa na politickom procese reálne podieľajú, v skutočnosti „...im vnucuje autoritu tých, ktorí o ich životoch rozhodujú, bez toho, aby boli v tomto konaní akokoľvek spochybňovaní“ (Burton – Jiráak, 2001, s. 143). Masové médiá sú schopné formovať verejnú mienku (názory na aktuálne témy a politické udalosti). Zároveň však môže plniť propagandistickú funkciu (napríklad aj preto, že informačné zdroje sú v rukách vlády). (Burton – Jiráak, 2001, s. 142 – 143).

Kým doteraz sme sa sústredili na úlohu, akú majú médiá voči percipientom, teraz sa pozrieme skôr na vzťah médií k demokracii. Ako sme však už vyššie spomínali, deliacu čiaru pri rozbere funkcií médií medzi vzťahom médiá – demokracia a médiá – percipienti nemôžeme urobiť, keďže práve ide skôr o trojstranný, vzájomne prepojený a recipročný vzťah, ako o duálny a separovaný.

Túto reciprocitu reflektujú napríklad H. K. Mehraj, A. N. Bhat a H. R. Mehraj, ktorí primárne sledujú vplyv médiá na spoločnosť zo sociologickej perspektívy, avšak reflektujú aj ich dôležitosť v demokracii. Pritom uskutočňujú sumár deviatich funkcií, ktoré majú médiá:

- Médiá poskytujú správy a informácie požadované ľuďom.
- Médiá môžu vzdelávať verejnosť.
- Médiá pomáhajú demokracii fungovať efektívne. Informujú verejnosť o politikách vlády a jej programoch a ako môžu byť tieto programy pre nich [verejnosť] užitočné. To napomáha ľuďom vyjadriť svoje pocity a napomáha vláde uskutočniť nevyhnutné zmeny v jej politikách a programoch.
- Médiá dokážu zabaviť ľudí.
- Médiá môžu pôsobiť ako agent zmeny vo vývoji.
- Médiá spojili ľudí bližšie k sebe.
- Médiá podporujú obchod a priemysel cez reklamu.
- Médiá môžu napomôcť politickým a demokratickým procesom štátu.
- Médiá môžu priniesť pozitívne sociálne zmeny“ (Mehraj – Bhat – Mehraj, 2014, s. 57).

M. Oreja v roku 1998 v správe pre Európsku komisiu uviedol, že moderné demokratické spoločnosti musia mať médiá, ktoré:

- sú „široko dostupné a prístupné [spoločnosti];
- reflektujú pluralitný charakter takejto spoločnosti, a nedominuje v nich určitý pohľad alebo nie sú kontrolované nejakou záujmovou skupinou;

- sprístupňujú informácie nevyhnutné pre občanov, aby mohli uskutočniť informované rozhodnutia týkajúce sa ich životov a komunití;
- poskytujú prostriedky, aby mohla prebehnúť verejná debata podporujúca slobodné a demokratické spoločnosti, teda prostriedky, ktoré samotný trh nie je schopný priniesť“ (Oreja, 1998, s. 5).

D. Beetham a K. Boyle hovoria, že jednou z úloh masmédií v demokracii je propaganda – politické subjekty sa v demokratických spoločnostiach snažia získať podporu svojej agendy. Najlepším spôsobom, ako svoju agendu dostať medzi celú spoločnosť, je využiť prostriedky masovej komunikácie. Okrem toho však masmédiá pôsobia aj ako „strážny pes“ demokracie. Zdieľanie informácií a investigatívna sú nevyhnutné na to, aby v prípade potreby spoločnosť mohla vyvodiť zodpovednosť voči vláde. Masmédiá ponúkajú platformu pre verejnú debatu, vďaka čomu môžu byť verejní činitelia konfrontovaní s názormi, myšlienkami a otázkami verejnosti. Taktiež poskytujú informácie o verejnej mienke, ktorá slúži (aj) politickým predstaviteľom a vláde ako hodnotenie výsledkov ich činnosti. Obzvlášť sa autori venujú nezávislosti masmédií – vyššie uvedené úlohy (propaganda, ochrana a priestor pre debatu), môžu plniť médiá skutočne iba vtedy, pokiaľ sú nezávislé od vlády alebo iných súkromných zámerov. (Beetham – Boyle, 2009, s. 21 – 23)

K. Nordenstreng hovorí o štyroch základných požiadavkách, ktoré sú v demokracii kladené na médiá. Prvá sa týka volieb. Nordenstreng konštatuje, že často sa podceňuje dôležitosť volieb, najmä v západných demokraciách. Preto je dôležité, aby sa voľby masmédiami pokrývali v dostatočnej miere, najmä v demokraciách s dlhou tradíciou: „...je uspokojujúce vidieť, že monitoring médií sa stal prirodzenou súčasťou dohľadu nad voľbami v nových demokraciách po celom svete. Avšak, rovnako by sa to malo uskutočňovať aj v starých demokraciách“ (Nordenstreng, 2000, s. 40). V spojitosti s druhou požiadavkou, ktorú nazval otvorenosť, upozorňuje, že v moderných demokraciách by mala prevládať diverzita a pluralita mediálneho obsahu. Túto diverzitu delí na reflektívnu (rozdelenie pomeru názorov verejnosti v médiách reflektuje rozdelenie názorov populácie) a otvorenú (médiá ponúkajú rovnaký priestor všetkým názorovým skupinám v populácii, bez ohľadu na ich veľkosť). V demokratických hodnotách sa presadzuje otvorená diverzita nad reflektívnou, čo však môže spôsobiť problémy, kedy sa venuje veľa priestoru minoritným názorom, v porovnaní s názormi mainstreamovými.

Rovnako problematické sa javí aj to, ako by mali médiá k pluralizmu a diverzite v praxi pristupovať a tiež riešenie na situáciu, keď existuje minorita, ktorá presadzuje myšlienky nezlučiteľné s demokratickými hodnotami. Tretia požiadavka, ktorú musia médiá plniť, nazval autor vedomosti/konverzácia. V rámci tejto časti predostiera polemiku, čo je hlavnou úlohou médií: slúžiť ako platforma na výmenu názorov medzi občanmi alebo poskytovať spoľahlivé informácie o objektívnych skutočnostiach? Vyriešenie tohto sporu bude podľa autora dôležitým míľnikom v postavení médií v demokracii. Poslednú požiadavku predstavujú povinnosti občanov, ktorá vychádza z toho, že občania v západných demokraciách sa o politiku nezaujímajú do takej miery, akej by mali. Úlohou médií je teda, paradoxne, informovať všetkých občanov naplno o všetkom a zároveň informovať s vedomím, že väčšinu občanov tieto informácie nezaujímajú. Z toho však vyplýva, že by sa masmédiá mali „...stať zodpovednejšie a začať presadzovať demokraciu proti súčasným trendom“ (Nordenstreng, 2000, s. 44)

Autori M. Gurevitch a J. G. Blumler uvádzajú požiadavky (funkcie), ktoré majú masové médiá plniť v demokracii:

1. Informovať o vývoji udalostí, ktoré by mohli ovplyvniť blaho občanov (pozitívne i negatívne) a dohliadať nad sociálno-politickým prostredím;
2. Vhodne nastoľovať agendu a identifikovať kľúčové problémy vyskytujúce sa vo svete, vrátane síl, ktoré tieto problémy vytvorili a síl, ktoré dokážu problém vyriešiť;

3. Poskytnúť platformu a priestor politikom a záujmovým skupinám na diskusiu a obhájenie svojho stanoviska;
4. Umožniť dialóg rozmanitou škálou divákov ako na strane masového publika, tak i na strane potenciálnych a aktuálnych držiteľov moci;
5. Zabezpečiť mechanizmy, prostredníctvom ktorých sa funkcionári zodpovedajú za výkon svojich kompetencií;
6. Motivovať občanov k politickej participácii (učiť sa, vybrať si a zapojiť sa), nielen k tomu, aby politický proces sledovali a hovorili o ňom;
7. Odporovať tlakom, ktoré sú na médiá vyvíjané v snahe narušiť ich integritu, nezávislosť a schopnosť slúžiť publiku;
8. Pomôcť percipientovi pochopiť jeho politické prostredie a rešpektovať členov publika, ktorí môžu byť znepokojení z vývoja v takomto prostredí. (Gurevitch – Blumler, 1990, s. 270)

Úlohou médií v demokracii sa zaoberala aj S. S. Coronel, najmä v spojitosti s mladými demokraciami³. Vyzdvihuje úlohu médií v čase, kedy sú demokratické inštitúcie slabé a pod politickým tlakom a sudcovia či zákonodarcovia i ďalšie orgány vykonávajúce dohľad sú ovplyvniteľné korupciou alebo bezbranné pred silnejšími. Z médií sa tak stávajú jediní, ktorí dohliadajú na zneužívanie moci: „...plnia hrdinskú úlohu, odhaľujú excesy prezidentov, premiérov, zákonodarcov a úradníkov, napriek hrozbe“ (Coronel) Pri začínajúcich demokraciách autorka popisuje tzv. paradox slobody médií. Médiá nemajú slobodu garantovanú, pokiaľ si iné demokratické inštitúcie neplnia svoje úlohy správne. Avšak, demokratické inštitúcie nie sú schopné svoju úlohu plniť si správne, pretože nad ich činnosťou neexistuje takmer žiaden dohľad (čiastočne aj preto, že médiá sú zastrašované). K tomu sa pridáva aj nedostatok (investigatívnych) novinárov, ktorí majú odvahu poukazovať na nedostatky existujúceho systému a tiež vzťah vlastníkov daného média s politikmi a inými vplyvnými osobami. Podobne ako predchádzajúci autori, aj Coronel upozorňuje, že médiá ponúkajú platformu pre diskusiu medzi občanmi a vládou, s čím súvisí aj lepšie vytváranie politiky a rozhodnutí.

V nových demokraciách však vyvstáva problém. Tým je priestor, aký médiá ponúkajú jednotlivým kandidátom/politickým stranám pri propagácii svojej agendy. Kandidáti, ktorí majú viac finančných prostriedkov, si môžu dovoliť viac reklamy a propagácie v médiách ako tí s menšou finančnou základňou. Tretím problémom v nových demokraciách je premisa, že demokracie by mali poskytnúť také mechanizmy, ktoré pomôžu vyriešiť konflikty mierovou cestou. Médiá by pritom mali zaujať neutrálny postoj, čo sa však nedeje. Častokrát médiá nadržávajú jednej strane, zahmlievajú fakty, umocňujú predsudky, šíria polo-pravdy. Podobne sú kritizované aj za to, že šíria a podporujú násilie či nenávistné prejavy. Na skôr uvedené problémy autorka ponúka štyri riešenia: 1. ochrana novinárov (novinári musia mať garantované práva a musia byť chránení zákonom); 2. zvýšenie zodpovednosti médií (kredibilita médií sa zvýši, pokiaľ prijmú svoj diel zodpovednosti, budú dodržiavať profesionálne a etické štandardy a priznajú si chybu); 3. zlepšenie kapacity médií (pri vytváraní médií v nových demokraciách, chýba personálny substrát so skúsenosťami, to znamená, že sa novinári musia naučiť nové zručnosti, ktoré im pomôžu pri informovaní občanov); 4. demokratizácia prístupu (ak chceme, aby demokracia fungovala, médiá musia byť prístupné čo najširšej populácii v štáte). (Coronel)

³ V kontexte problematiky demokratizačných procesov pozri aj *K problematike deformácií súčasnej demokracie v stredoeurópskom priestore* (GBÚROVÁ et al., 2015, s. 7 – 44) a *Demokratizačné procesy* (GBÚROVÁ et al. s. 45 – 65).

Záver

Na záver považujeme za potrebné uviesť, že existujú aj ďalšie prístupy a spôsoby nazerania na problematiku, ktoré môžu diapazón uvedených funkcií rozšíriť alebo naopak, zmenšiť. Vychádzajúc z vyššie uvedených názorov a myšlienok však môžeme vyvodit' niekoľko základných funkcií, ktoré majú médiá v zabezpečovať:

- dohliadajú na fungovanie demokracie a demokratických inštitúcií a zabezpečujú, že tieto inštitúcie nezneužívajú svoju moc;
- sú nezávislé od externých vplyvov, nie sú ovplyvnené tretími stranami;
- sú neutrálne (dávajú rovnaký priestor všetkým);
- informujú o dôležitých otázkach a udalostiach v spoločnosti;
- ponúkajú platformu pre výmenu názorov;
- sú dostupné čo najväčšiemu množstvu ľudí;
- motivujú k participácii na veciach verejných a občianskej tolerancii;
- prispievajú k šíreniu kultúry danej spoločnosti;
- sú jedným so socializačných činiteľov;
- pomáhajú vládnej moci šíriť jej agendu.

Použitá literatúra

- BARTOŠEK, J. 2004. *Základy žurnalistiky*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, 2004, s. 180. ISBN 80-7318-059-6.
- BEETHAM, D. – BOYLE, K. 2009. *Introducing Democracy: 80 Questions and Answers*. Paris: UNESCO Publishing, 2009. 133 s. ISBN 978-92-3-104087-0.
- BURTON, G. – JIRÁK, J. 2001. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal, 2001. 392 s. ISBN 80-85947-68-6.
- CORONEL, S. S.: *The Role Of The Media In Deepening Democracy*. [online], [cit. 11-10-2019]. Dostupné na internete: <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan010194.pdf>>.
- DAHL, R. A. 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing, a.s., 1995. 350 s. ISBN 80-85605-81-3.
- DAHL, R. A. 2001. *O demokracii: průvodce pro občany*. Praha: Portál, 2001. 192 s. ISBN 80-7178-422-2.
- GBÚROVÁ, M. et al. 2015. *Vybrané kapitoly z teorie demokracie*. Košice, UPJŠ, 2015. 154 s. ISBN 978-80-8152-281-9.
- GUREVITCH, M. – BLUMLER, J. G. 1990. *Political communication systems and democratic values*. In: LICHTENBERG, J. (ed.): *Democracy and the mass media*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 269 – 289.
- McQUAIL, D. 2009. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009. 640 s. ISBN 978-80-7367-574-5.
- MEHRAJ, H. K. – BHAT, A. N. – MEHRAJ, H. R. 2014. Impacts of Media on Society: A Sociological Perspective. In: *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, vol. 3, no. 6, 2014, s. 56 – 64.

- NORDENSTRENG, K. 2000. Media and Democracy: What is Really Required? In: VAN CUILENBURG, J. J.; VAN DER WURFF, R.: *Media & open societies: cultural, economic, and policy foundations for media openness and diversity in East and West*. Amsterdam: Het Spinhuis, 2000, s. 28 – 47. ISSN 2319 – 7722.
- OREJA, M. 1998. *The, Digital Age: European Audiovisual Policy; Report from the High Level Group Audiovisual Policy*. [online], [cit. 11-10-2019]. Dostupné na internete: <http://aei.pitt.edu/1592/1/av_oreja_report.pdf>.
- SEVERIN, W. J. 1988. *Mass Media in Modern Society*. [online]. [cit. 25/10/2019]. Dostupné na internete: <<http://faculty.sacredheart.edu/castonguayj/ms101reader/severin.htm>>.
- Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2010/13/EÚ z 10. marca 2010 o koordinácii niektorých ustanovení upravených zákonom, iným právnym predpisom alebo správnym opatrením v členských štátoch týkajúcich sa poskytovania audiovizuálnych mediálnych služieb (smernica o audiovizuálnych mediálnych službách).